

өнімін ертең өзі алады. Ал бұл желінбеген болып саналады. Кедейдікі болса, ол сорлы тұқымды несиеге сатып алады, жерді көлік жалдап жыртады да, түскен өнімі борыштан аспайды. Сондықтан ол шикідей жеп қойғанмен бір есеп болады. Үшінші, ана өлікті «Өтірік өлген бе, шын өлген бе?» - деп сұрағаны: «Баласы бар ма?» - дегені. Ол адамды қабірге салғанда, оның балалары қабірдің басында барлығы білініп, жылап тұрған шығар, «Өлмеген адам екен» дегені – сол болу керек. Артында қалған баласы бар адамның аты жойылмайды, сондықтан ол өлмеген, - деген екен. Сіз сол арасының жұмбағын шеше алмаған екенсіз», - деген соң, қарт өзінің қате ойлағанын сезеді де, жігіттің қолын алып:

- Мен сенің айтқан сөздеріңе түсіне алмай, ішімнен соған қатты ренжіп едім. Олай емес, сен ақылды жігіт екенсің, мына менің қызыммен екеуіңнің ақылың тең, екеуің бірге өмір сүріндер, - деп қызын соған беріпті.

Міне, бұдан жұмбақтардың да даналыққа құралғанын, ойлауға шақыратындығын байқаймыз.

Дегенмен, жұмбақтар адамдардың айнала қоршаған ортаны тану мүмкіндігін арттырады, аз сөзбен көп нәрсені айтуға бейімдеп, тұспалдап сөйлеуге дағдыландырады. Байырғы дала есептері жұмбақтар секілді адам зеректігін шындап, танымын тереңдетіп, шығармашылық тұлға ретінде қалыптастырады. Әдеби тіл тұрғысынан талдап келгенде де, бұл есептерден әлі де болса ара-тұра айтылып қалатын көшпенді болған, ақыл-парасат пен тапқырлық, даналығы кемдеу болып, сауатсыз болған деген халқымыз туралы айтылатын пікірлердің еш негізсіз екендігін, керісінше, халқымыздың асқан дана болғандығын, сөз киесін ұғынып, күдіретін сезінген ұлттық ойлау дәрежеміздің зор биік болғандығын аңғарамыз.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, байырғы дала есептері арқылы халықтық ой-өріс пен рухани ойлау кеңістіктің терең арналы екендігін, ой ұшқырлығына баулитын осындай фольклорлық жанрларды жеке зерттеп-зерделеудің маңыздылығын ерекше атауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Әбжанов М. Қазақ халқының жұмбақтары – Алматы: Мектеп, 1966.–66б.

2 Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Құрастырушылар: Тоғысбаев Б., Сужикова А.– Алматы: Алматыкітап, 2008. –102б.

3 Байбеков С.Н., Тілеухан Б.Қ. Ұлы даланың байырғы 100 көне есебі – Астана: Мастер ПО ЖШС, 2019. –223б.

References:

1. Äbjanov M. Qazaq halqynyñ jümbaqtary – Almaty: Mektep, 1966.–66b.

2. Tarihi tülğalar. Tanymdyq-köpşilik basylım. Qürastyruşylar: Toğysbaev B., Sujikova A.– Almaty: Almatykıtap, 2008. –102b.

3. Baibekov S.N., Tileuhan B.Q. Üly dalanyñ baiypğy 100 köne eseбі – Astana: Mastep PO JŞS, 2019. –223b.

Тебегенов Т.С.,¹ Асылбекұлы С.²

*^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

ЖҮМЕКЕН НӘЖІМЕДЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Аңдатпа

Мақалада көрнекті ақын, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Жұмекен Нәжімеденов поэзиясындағы лирикалық және этикалық шығармаларының көркемдік ерекшеліктері саралана талданып қарастырылған. Ақын поэзиясындағы азаматтық-отаншылдық сарынды лирикалық өлеңдерінің басым сипатпен жырланатыны, Ұлы Даладағы туған жер топырағы, қасиетті Отан, ұрпақтар жалғастығы, ата-бабалық дәстүрлерді құрметтеу, т.б мәселелердің психологиялық-философиялық тұтастықпен жырлануы бағаланған. Сонымен бірге, ақын поэзиясындағы табиғат туралы лирикалық өлеңдердегі көркемдік бейнелеулердің (кейіптеу, метафора, эпитет, теңеу, символ, аллегория, психологиялық параллелизм, т.б) поэтикалық-эстетикалық мағыналық ерекшеліктері талданған. Табиғаттағы заттарға, құбылыстарға арналған азаматтық арнаулардың лирикалық-психологиялық сипаты мәтіндік талдаулармен айқындалған. Ақынның тұрмыстық-әлеуметтік ортадағы қарым-қатынастар жүйесіндегі олқылықтарды, кемшіліктерді бағалаған өлеңдеріндегі ирония, сарказм бейнелеулерімен өрнектелген сыншыл сарындар да талданған.

Ақынның эпикалық поэзиясындағы поэмаларының өмір шындығын көркем шындықпен жинақтап бейнелеудегі тарихи-философиялық, эстетикалық-поэтикалық көркемдік шешім ерекшеліктері сараланған. Зерттеу еңбек Жұмекен ақын поэзиясындағы туындылардың поэтикалық ерекшеліктерін мәтіндік талдаулармен жаңаша қарастыру тұрғысында ерекшеленеді.

Түйін сөздер: даналық поэзиясы, уақыт пен кеңістік, азаматтық лирика, азаматтық-гуманистік дүниетаным, психологиялық шарттылық, сыншыл-сатиралық сарын, философиялық поэма, т.б.

Tebegeenov T.,¹ Asilbekuli S.²

*^{1,2}Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

ARTISTIC CHARACTER OF ZHUMEKEN NAZHIMEDENOV'S POETRY

Abstract

The article analyzes the artistic features of lyrical and ethical works in the poetry of the outstanding poet, laureate of the State prize of the Republic of Kazakhstan Zhumecken Nazhimedenov. The poet's poetry is dominated by civil-Patriotic lyric poetry, psychological and philosophical integrity of the sung questions: the native land of the great Steppe, the sacred homeland, the continuity of generations, respect for ancestors, etc. At the same time, the author analyzes the poetic and aesthetic semantic features of artistic images in lyrical poems about nature in the poet's poetry (personification, metaphor, epithet, comparison, symbol, allegory, psychological parallelism, etc.). the Lyrical and psychological nature of civil dedications to things and phenomena in nature is determined by text analysis. We also analyzed critical motives expressed by images of irony and sarcasm in the poet's poems, which assessed gaps and shortcomings in the system of relations in the domestic and social environment.

Differentiated features of the historical-philosophical, aesthetic-poetic artistic solution of the poem in the epic poetry of the poet in the generalization and reflection of the reality of life with artistic reality. The research is highlighted in the context of a new consideration of the text analysis of the poetic features of works in the poet's poetry.

Keywords: poetry of wisdom, time and space, civil lyrics, civil-humanistic worldview, psychological conditioning, critical-satirical motive, philosophical poem, etc.

Тебегенов Т.С.,¹ Асылбекулы С.²

*^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ХАРАКТЕР ПОЭЗИИ ЖУМЕКЕНА НАЖИМЕДЕНОВА

Аннотация

В статье проанализированы художественные особенности лирических и этических произведений в поэзии выдающегося поэта, лауреата Государственной премии Республики Казахстан Жумекена Нажимеденова. В поэзии поэта преобладает гражданско-патриотическая лирическая поэзия, психологически-философская цельность воспеваемых вопросов: родная земля Великой Степи, священная Родина, преемственность поколений, уважение предков и др. Вместе с тем, проанализированы поэтико-эстетические смысловые особенности художественных образов в лирических стихах о природе в поэзии поэта (олицетворение, метафора, эпитет, сравнение, символ, аллегория, психологический параллелизм и др.). Лирико-психологический характер гражданских посвящений вещам, явлениям в природе определяется текстовым анализом. Анализировались и критические мотивы, выраженные образами иронии, сарказма в стихотворениях поэта, оценивавших пробелы, недостатки в системе отношений в бытовой и социальной среде.

Дифференцированы особенности историко-философского, эстетико-поэтического художественного решения поэмы в эпической поэзии поэта в обобщении и отражении действительности жизни с художественной реальностью.

Исследование выделяется в контексте нового рассмотрения текстовым анализом поэтических особенностей произведений в поэзии поэта.

Ключевые слова: поэзия мудрости, времени и пространства, гражданская лирика, гражданско-гуманистическое мировоззрение, психологическая обусловленность, критико-сатирический мотив, философская поэма и др.

Кіріспе. Поэзия – адамзаттың көркемдік ойлау дүниетанымының көрсеткіші. Жаратылысты құрайтын тіршілік әлемінің көріністерін де, құбылыстарын да философиялық-психологиялық таным, түсінік арқылы сараптай бағалау, бейнелеу, болжау тек ғана поэзиялық сезім иесі ақынның ғана жырларымен жүзеге асады. Ойшыл ақындар поэзиясы тектес және үндес құбылыстарды да, қарама-қайшылықтар мен қақтығыстардың да тіршілік қозғалысын кешенді, көп үнді, мол қатпарлы қалпымен тұтастай қамтып жырлауымен ерекшеленеді. Уақыт пен кеңістік жүйесіндегі саналы тіршілік иелері адамдардың жан әлеміндегі әрқайсысына тән даралық та, ортақ көңіл-күй әуендері де ойшыл ақындар шығармаларында поэтикалық көркемдік жинақтау өрнектерімен айқындалады. Ақындар поэзиясындағы ғарыштық-ғаламдық құбылыстарды, үндестіктер мен қайшылықтарды көркем ойлау поэтикасымен жырлаудың мәдени-философиялық (1) әдеби-танымдық (2) сипаты ғылыми-теориялық еңбектерде ұлттық және жалпыадамзаттық эстетикалық сабақтас, тұтастық тұрғысында бағаланады. Академик З.Қаблодовтың пікірі аясында біз ұлттық және жалпыадамзаттық ортақ суреткер тұлғалар тағылымының сипатын сезінеміз: «Бүкіл дүниежүзілік әдебиет тарихына көз жүгіртсек, ренессанстық Боккаччосы мен Раблеси, ағарту дәуірінің Бомаршесі мен Лессингі, ХІХ ғасырдың Стендалі мен Золясы, тіпті өзіміздің қауымдас халықтарының Гоголі мен Достоевскийі, Шевченкосы мен Абовяны... өзіміздің Абай, Махамбет пен Мағжан – бәрібір осынау саңлақ суреткерлердің қай-қайсысы да ең алдымен өз дәуірінің ұлы, өз ортасының маңдайалды азаматы, өз халқының рухани таяныш-тірегі, өз тұсының ең биік арманы мен тілегіне жалынды жаршы болған таланттар. Бұлардың ең асыл мұраты – халық қамы, ұлт мүддесі» (2, 24). Қазақ өркениеті тарихындағы аталған ойшыл ақындар поэзиясы дәстүрінің жалғасын біз Жүмекен Нәжімеденов шығармаларынан байқаймыз. Фәни дүниеде 48 жыл ғана болған ақын артына мол әдеби мұрасын қалдырған. Негізгі шығармашылығы поэзия, бірақ прозада да көрнекті романдар жазған дарынды қаламгердің 1960–2010 жылдар арасында жарық көрген кітаптары – ұлттық құндылықтарымыздың қатарын құрайды (3, 354-355).

Нәтижелер. Ақынның поэзиясында азаматтық-отаншылдық сарынды лирикасы басым жырланған. Әлем әдебиетінің классикалық үлгілері қатарында бағаланатын көрнекті ақындардың барлығында да халқының ата-бабалары, өзінің әулеті, өсіп-өнген, кіндік қаны тамған туған жер топырағы, атамекен, байтақ Отан туралы жырлардың басты орын алатыны мәлім. Мысалы, Дж. Байронның, В. Гетенің, Г. Гейнениң, Ш. Петефидің, А.Мицкевичтің, Р.Тагордың (4, 8-228), хакім Абайдың (5, 19-47), Шәкәрімнің, Мағжанның, Сұлтанмахмұттың, Төлегеннің және т.б. ақындардың ұлттық және жалпы адамзаттық ұғымдар сабақтастығындағы осындай жырлары бар.

Негізгі бөлім. Жүмекен ақынның осы классикалық дәстүрмен үндес «Отан», «Туған жер», «Менің үйім», «Сенің, туған жер, демінді бір алған», «Сарыарқа», «Саржайлау», «Ереймен тауларында», «Дала дидары», «Дала төсін еске алу да – сүйеніш қой, медет қой», «Сенде туған, ей дала, жас балалар», «Дала, дала, дала ғой жатқан асыл», «Толғансам, туған жер, сен сиынарым», «Ауылды сағыну», «Ауыл топырағы», т.б. жырлары айрықша дараланып көрінеді.«Менің топырағым», «Топырақ», т.б. өлеңдері – классикалық әдебиет дәстүрін өзіндік өрнекпен жырлаудың көркем үлгілері. Өлеңдердегі лирикалық қаһарманның романтикалық әуенмен төгілген жан сыры – перзенттік махаббат сезімінің көркем кестелі өрнегі.

Туған жердің табиғи сипатымен тұтас өрілген көңіл тебіреністері – поэзиядағы адам тағдырының көркем шындықпен өрнектелуі. Ата-бабалардан сақталған ұрпақтар жан діліне тән ерекшелік – дәстүрлі көркемдік ойлаумен туған жерінің сипатынан рухани нәр алып жігерленетіні, марқаятыны. Жүмекен де туған жерінің сайымен, алабымен іштей тілдесіп («Жатырмысың, самалды сай, сырлы алап, жусаныңнан сынап-шықтар сырғанап»), даламыздың қарапайым қалпының өз ұлылық екендігіне мүнәжат ете жырлайды. Қазақ даласының келбетіне тән реалистік суреттерден поэтикалық әсерлі романтикалық бояулы бейнелеулер жүйесіндегі ақын жасаған баламалы тіркестер атамекенді ардақтаған азаматтың елжіреген сезім әлемін танытады. Мысалы, «Дала дидары» өлеңінің әрбір тармағындағы баламалы бейнелеулері ұлттық көркемдік ойлау тереңдігін айқын аңғартады.

Жүмекеннің өлеңдеріндегі қазақ даласының тұтас кеңістігі де, аспаны да, таулары да, ондағы тастары да, дөңдері де, ормандары, ағаштары, бұталары да, олардағы жапырақтары, тамырлары, т.б. – бәрі де көркем шындық жинақтауларымен жырланады. Жүмекеннің поэзиясы – табиғаттағы барлық заттардың, құбылыстардың баламалануы арқылы тіршілік қозғалысындағы үндестіктер және қарама-қайшылықтар жүйесін саралап танытуымен ерекшеленеді. Азаматтық-гуманистік дүниетаным кеңістігіндегі ой өрілімдері, түйінді тұжырымдары тек ғана табиғаттағы қозғалыстармен көріністермен баламалана өрнектеледі.

Табиғат құбылыстарын, көріністерін поэтикалық кейіптеу (олицетворение) және астарлау ауыстыру (метафора), пернелеу (аллегория) сынды құбылту тәсілдері ақын өлеңдерінің тұтас поэтикалық жүйесін құрайды. Құбылту мен айшықтаудың фольклор мен әдебиеттен келе жатқан классикалық үлгілерімен көркем шындықты бейнелеудің психологиялық-философиялық сарындарын шебер тұтастырған ақын жырлары ойшылдық әлемінің көркемдік ойлау кеңістігінің шексіздігін көрсетеді. Мысалы, «Алматы», «Жалындап барды да батты күн», «Сәуір туды, бұлттар

аппақ, су аппақ», «Шығыс жақтан келсе-дағы таң күліп», «Баурай бұлтты жаңа көшті баяулап», «Көк балауса егілер», «Жартас», «Аспанда Күн барда, әлемде сыр барда», «Теңіз», «Теңіз болса сұлулық», «Жібек бұлақ желкілдейді», «Көк те жер де жұлдыз – бәрі ұшқын», «Тамшы», «Аппақ болып барлық маңай тұр жанып», «Алатаудың шарқатынан тарқатылған ақ бұлақ», «Бояулар туралы», «Күзгі көңіл», «Алма», «Күзгі жайлау», «Ел-жұрт», «Крылов тақырыбы», «Табиғат», «Жетім лақ», «Тепе-тең», «Ақ боз», «Қуаңшылық», «Сұрақ», «Жел», «Түн», «Қызылоба», «Қисық бұта», «Емен», «Сыбыр», «Қара ағаш», «Күй», «Күз-көңіл», «Таңғы сезім», «Шегініс», «Күннің батуы», «Нөсерден соң», «Жол», «Туған жер», «Тоғай ертегісі», «Таулар мен төбелер», «Ғұмыр ертегісі», «Шаңырақ», «Махаббат пен қара қас», «Кетік кірпіш», «Пәлсапа тасы», «Тентек», «Шөл», «Қошалақ тауы», «Темірқазық», «Жалғыз қайың», «Тор», «Күз», «Тау», «Қауыз», «Желтоқсан», «Тамыр», «Қос қоңыр қаз», «Қызыл кітап», «Қақ», «Мәжнүн тал», «Шыбықтар», «Тамшы», «Алты қаз», т.б (6, 6-273).

Табиғаттағы заттар мен құбылыстардың өзара үндестіктері де, бір-біріне қарама-қайшы көріністері де, қозғалыстары ақынның кейіптеу, астарлау, ауыстыру, пернелеу әдістерімен қолданған жеке сөздер, сөз тіркестері арқылы өлең сөздің философиялық-психологиялық сипатындығы көркемдік-эстетикалық әсерлілікті даралайды. Мысалы: «Жүз толқындар бірін-бірі тұншықтырып ағады, қыз толқындар бірін-бірі шымшып күліп барады», «Жүйрік жел баса алмай аптығын бұтаға сүйенді солықтап», «Ұрды шапақ қара бұлтты қан қылып», «Құм шағылдар үйілген артын қырман секілді», «Таңғы шапақ – от боп жанған еріндер», «Алба-жұлба өңірін қаусыра алмай ыққа айналып бұталар бүрсендейді», «Түбі кәрі теректің сирағындай бүркіттің», «Жылжи алмай қалыпты, эне, тау қатып, көкшиеді мұз-қабағын күрт түйіп», «Қыпындайды көк кірпігі шыршаның тауға еліктеп қалыпты, эне, бұлт та ұйып», «Күсеткенді терісі кәрі еменнің тізесінің дірілін және көрдім», «Мен де бейне күздің қоңыр бұлттымын, жел қысқанда не жауарын білмейтін», «Табиғаттың тұтастығын сақта, ілім, ал табиғат кімге керек адамсыз?!», т.б. Адам діліндегі және табиғат құбылыстарындағы өзара үндес, тектес құбылыстарды адресаттық нысанға ала тебіренген ақынның жыр жолдары психологиялық әсерлілікпен жырланған. Өлеңдердегі лирикалық қаһарман-ақын поэтикалық нысанға алған деректі және деректі затқа да, құбылысқа да тікелей сөзін арнайды. Бұл – адамдар жан діліндегі – психологиялық хал-ахуалдың табиғи сипатына тән ерекшелік. Мысалы, ақынның өлеңдері мен поэмаларынан мынадай лирикалық-психологиялық адресаттық арнаулар айрықша сараланып көрінеді: Сал сайранды, **жел**, табиғат еркесі, **Гүл**, өтірік албыртпа бетінді...; Сен кетпеші, шыңды тастап, **ақша бұлт**, Кету керек болса түбі – мен кетем!; Неғып тұрсың, сыбдырамай, **қара ағаш**, Жүгір, **самал**, жапырағын ала қаш! Неғып тұрсың, **махаббатшыл дүние**, Келе жатыр, сәуле-сұлу жалаңаш; Жасыл-жасыл **жағалай жал**, **жағалай жал**, саған айтам! Жылан қабық шұбар **шыңдар**, Сендер де тас шығарсыңдар! Содан да даңқ-атақ үшін құр шіреніп жатамысың?; **Қайсар бұлттар**, қар жалаған, бір жауыныңды арна маған!; **Бұлттар, бұлттар**, жасырма Табиғаттың биігін... **Толқын**, тулап жарға қарғып, ал, Жаралғаныңды ұмытпа тек тамшыдап. Тебірен, **теңіз**, Тебіренгенің – далбаса, басың сүйеп құлайтын қара жерің болмаса; Биле, **саусақ**, бас пернені; **Сезім мен сыр**, кәне, сыртқа шығыңдар!; Оу, **көк аспан**, тесіліпті-ау, тегенең; Ей, **нұрлы таң**, **нұрлы таң**, жел үп етсе үркейін деп тұр бұтан; О, **мөлдір аспан**, **мөлдір аспан**! сен егерде көзі болсаң адамның, үйренер ең ұшқын аулап, сыр бағып; Ей, **қаламдар**! – Оқымасын жат хабар, – Жазбаңдаршы соғыс деген сөзді осы; **Қайла**, **күрек**, қайдасыңдар – кел бермен! **Қағаз**, **қалам**, **сиясауыт** – кет аулақ, Шабыт тауып жарымадым сендерден; Керек, керек тазару! Айналайын **өлең-ау**, Сені де бір сүзетін тесік қазан керек-ау!; Саған сеніп, **көк мылтық**, тыншымадым, саған сеніп, **күрегім**, таптым амал; Сенде туған, ей, **дала**, жас балалар, аман болсын қорлықтан, масқарадан; **Бөрте қайың**, көрсем деймін мен сені, бүршік жарған кездерінде теңселіп; **Аспан**, сені көрсем деймін ылғи да, түс кезінде, Күн төбеден нұр құйған; Адаса бер, **шоқ жұлдыз**, адаса бер, адаса бер, **ақ жұлдыз**, адаса бер; Тебірен, **тау**, толған, **теңіз**, **жел**, теңсел; Толғансам, **туған жер** сен сиынарым; Алысқа барта мені, **дала жолы**... Тек саған, саған ғана сүйенемін, **топырақ**, қасиетті, **киелі елім**. **Бұталар**, етегімнен іліп тартпа, **шоқалдар**, қолтығымнан сүйе мені; Тез өтші, **жансақ ойлар**, **кәте түндер**... Жамандық атаулыны жат етіндеп, Іркілмей тез шығыңдар, **өтер күндер**, сыймай қалған жүктеріңді жетіндер. Бір дәптерді жанадан жасатып көр, ал, **мезгіл**, мені соған қоса түпте. Мың алғыс саған достым, **Бүгінгі күн**, Ертеңге орныңды енді босатып бер. ... келіңдер, тезірек кел **алғы күнім**, **жаңалық**, **жақсылықтар**, **асығандар**!; «Ей, **киелі топырақ**! Сенен бөлек тынысым, тіршілігім жоқ менің».

Жүмекенің лирикалық және эпикалық шығармаларының бәрінде де осындай психологиялық шарттылықпен алынған поэтикалық арнаулар мол кездеседі. Бұл – ақынның жан әлеміндегі сезім тебіреністері қамтитын кеңістіктің сипаты. Ақын өлеңдерінің поэтикалық жүйесіндегі лирикалық қаһарман деректі және дерексіз заттық мағынасы бар ұғымдарымен тілдесу, сырласу, ой бөлісу, т.б. саналуан психологиялық жағдайдағы қарым-қатынаста болады. Ақынның табиғаттағы тіршілік иелеріне немесе құбылыстарға арнаған сөзімен нысанға алынғандар арқылы мағыналық тұжырымдар, түйіндеулер айтылады. Ақынның азаматтық-отаншылдық сарынды өлеңдері философиялық және психологиялық тұтастық сипатымен байқалады. Өлеңдерде қазақ даласының өсімдіктері де, таулары да, өзендері де, аңдары да, құстары да, аспаны да, желі де, бұлтты да – бәрі де адамдардың жан ділі әлемімен тұтасқан сипатымен жырланады.

Ақынның азаматтық лирикасында ата-баба, аға, іні, әйел, ұл мен қыз перзенттер, т.б. қазақы дүниетаным ұстанымы көркем ой мағыналарымен жырланған. Мысалы, «Менің үйім», «Ана», «Ей, достарым, тірлікте көлеңке жоқ дедің бе?!», «Бүкіл әлем махаббаттан тұрады», «Әке туралы», «Қыздар!», «Үй-іші», «Әйел», «Әйел деген – бір драма күрделі», «Дос жыласа – мен қалайша күле алам», «От басы», «Әже», «Әйел», «Жігіт кетті жаралы», «Бұзылмасын ұя бір», «Ұлым, менің тұйық боп», «Әкелер мен ағалар», «Ақсұт», т.б. Аталған өлеңдерде ұрпақтар сабақтастығындағы халықтың асыл қасиеттері, алдыңғы толқынның жақсылығын да, кемшілігін де саралап,

байыптап, жаңа бағытқа лайықты бағдар алатын қазіргі және болашақ ұрпақ көзқарасы жырланған. Өлеңдердегі лирикалық кейіпкер бүгінгі ұрпақ атынан қазақ өркениетіндегі бұрынғы болған өкінішті оқиғалар («Қазасы үшін кешегі Махамбеттің», «ажалы үшін кешегі Құлагердің»), орны толмас, алыптар («кешегі өткен Мұқаңдар үшін де бір») үшін бүгінгі ұрпаққа көңіл айту-жұбату сөзін арнайды. Ақынның бұл топтағы өлеңдерінің поэтикалық түйіні – әрбір жаңа ұрпақтың өзіне дейінгі асыл дәстүрді ардақтауын, орын алған кемшіліктен аулақ болуын айту. Ойшыл ақындар шығармашылығының өзекті арнасы – әуез, әуен желілері. Ақындардың әуез бен сөз өнері тұтастығы аясында толғанатыны – табиғи құбылыс, шабыт қайнары. Жүмекен поэзиясында домбыраның құдіреті, адамның рухани демеушісі болған әуез қызметі үнемі жыр арқауына алынған. «Ғұмыр деген бір ұзақ күй болады», «Күй десе ірке алмайсың бұ қазақты», «Күй атқарар жұмыс бүгін көбейді», «Кей пернеге қалады саусақтар», «Нүкте», «Күй», т.б. өлеңдерде адам мен тіршілік қозғалыстары сабақтастығы жүйесінің домбырадан төгілген алуан әуенмен жинақталған әуез құдіретіне философиялық түйіндеулер берілген.

Талқылау. Жүмекен – сыншыл ақын. Мағыналары мегзеуге, поэтикалық баламалауға құрылған бейнелеулермен ұрпақтар жалғастығындағы жақсылықпен жағаласқан келеңсіздіктер кесапатын сыншыл реалистікпен бейнелейді. Ақын – тіршілік кеңістігіндегі барлық құбылыстарды, қасиеттерді үндестігімен де, даралық өзгешелігімен де, қарама-қайшылықтары салғыласқан, қақтығысқан үйлесімсіздіктерімен де санасына қабылдайтын шығармашылық тұлға. Жүмекен поэзиясының тұтас жүйесі осындай көп сарындардың, мол дауыстардың, қайшылықтар мен үйлесімдердің, жылдамдық пен баяулықтың, жомарттық пен сарандықтың, өсу мен өшудің, өрлеу мен құлдилаудың, шарықтау мен құлдыраудың, мейірімділік пен қатыгездіктің, ажарлылық пен ажарсыздықтың және т.б. қарама-қарсы ұғымдардың шендескен, егізделген сипатымен жырланған. Ақынның сыншыл өлеңдері осындай философиялық мағыналылығы айқын бейнелі сөздермен, тіркестермен өрілген. Мысалы: «Әзіл-шын» («Махаббат деп атар едім мен нені?»), «Даңқ», «Кісі болса көтерілер», «Жақсы десе – жылынып жүрек жібіп», т.б. Ақын адамдардың абырой мен атаққа, биік беделге ие болуындағы болмыс шындығын қарама-қайшылықты сыншыл тілмен өрнектейді. Ақын – адамдардың мінез-құлық психологиясындағы аумалы-төкпелі құбылыстардың сипатын қара қылды қақ жарғандай сыншылдықпен бейнелей жырлайды. Адамдардың мансап, атақ-даңқ жолындағы ұстанымдарының шынайы сипатын ақын әділ бағалаумен жырлайды.

Ақын шығармаларының басым бөлігі тұрмыстық-әлеуметтік сыншыл, сатиралық бояулы өлеңдерден құралған. Ойшыл-сыншыл ақынның қалыптасқан мәнеріндегі азаматтық-отаншылдық, ұлттық-этнографиялық сарынды шығармалары адамдар ортасы қарым-қатынастарының күрделі ерекшеліктерін сыншыл, сыншыл сипатымен жырлауымен ерекшеленеді. Қазіргі ғарыштық кеңістік ауасының ластанған экологиялық жайы («Дәрігер айтты»), досқа арналған әзіл мен шынайы көңіл ілтипатының мәні («Этика-әзіл»), сөйлеген сөзі мен шын мінез қасиеті кереғар адамның бейнесі («Екі жүз»), қаңқиған зор тұлғасы бар, бірақ өмірге икемсіз ақылсыздар тағдыры («Жираф»), ынжықтықты айыптау («Айтылмаған сөз»), жоқ кезде бөліп бере алмайын, ісі түссе маңыңнан шықпайтын ағайынды кінәлау («Жам-ағайын»), қайтыс болған адамның азасында арақ ішетін азғындау құбылысын айыптау («Жаназа»), өсуге, асылдың лайықты бағалануына кедергі теңгерменшілікті айыптау («Бұта мен қайшы»), талантты ақындар шығармашылығының алтыннан бағалы асылдығын дәріптеу («Талант»), сұлулықты аялауға үндеу («Көбелек қанатына қатысты сөз»), адамдардың өздеріне лайықты еңбек түрімен айналысуын аңсау («Таза жұмыс»), тіршіліктегі өзара қақтығысқан, қайшыласқан қарама-қарсылықтар жүйесін бағалау («Іш мылжыны»), адамдар мінезінің құбылмалылығына сын («Биіктік»), екіжүзді өтірікшілерді әшкерелеу («Майлы сорпа»), менмен төрешілдікті сынау («Тіс ауруы»), ауруларға селқос қарайтын қатыгез дәрігерлерді әшкерелеу («Дәліздегі әңгімелер»), бастықтарға жағынған жарамсақтарды бейнелеу («Жарамсақ-этнод»), жақсылықты бағаламайтын надандықты, көңіл соқырлығын айыптау («Сауал»), орынсыз өкпешіл, кінәмшыл пасықтықты бейнелеу («Мінездеме»), өтірік мақтаудың зардабын айту («Қастандық»), дарындыларды тежеп, талантсыздарды көтермелеген әділетсіздерді әшкерелеу («Патриот»), нан ұстап шын сертеспей қосылған жұбайлық ғұмырдың ажырасумен аяқталған баянсыздығын таныту («Шөп-махаббат»), адам тағдырының трагедиялық ахуалын жырлаған сықақшы шын ақын өлеңіне («Жыр оқыды бір ақын») жылаудың орнына күлген тыңдаушы қауымды сынау («Есерлік пен тоқтық егіз, бұ да егіз, жылайтұғын жерде содан күлеміз»), жаман өлеңсымағымен жалған атақ, бедел алған ақынсымақтарға халықтың беретін бағасын айту («Жаман жырды лактырды ақын шумақтап. ... әлдеқашан өліп кетті өлеңі») кекесін (ирония) мен мысқыл (сарказм) мағыналарымен жырланған. Адамның қартайған кезіндегі көңіл-күйін, жан әлемі сұранысын балаларының, жас буынның түсінбейтіні («Қақпа алдындағы қарт», «Мұздыбай қарт», «Ештеңе айтпайтын қарт»), ұрпағын жетілдіру, өсіру жолында өмірін сарп ететін әке-шеше тағдырының өнегесі («Бәйтеректер», «Әке мен бала», т.б.) күнделікті өмір тұрмысы шындығына сай сыншылдықпен суреттелген. Шығармашылық өнер иесінің дәрумені домбыра үні екенін түсінбеген мақау дәрігер («З. Шүкіровтің домбырасы мен өзі туралы»), басқаратын ауруханасының іші таза болғанмен ауласы жиіркенішті, лас бас дәрігер («Іш пен тыс»), ғалым күйеуін ақшасы үшін ғана сыйлап, кейін үйінен айдап шыққан озбыр, зұлым әйел («Ақша»), мемлекеттік мекемені басқару жүйесіндегі таланттылары қудалау («Мәжіліс алдындағы мәжіліс (Баллада-памфлет)»), құлқынның құлы болған арам, ақылсыз адам («Алтын көрсе періште»), т.б. әлеуметтік-тұрмыстық күйкі жағдайлар ақынның тәлімгерлік бағалауымен сыналған.

Ақынның «Жырлар жазу түскен әкім хақында» атты сатиралық және лирикалық сарындар тұтастығымен жазылған өлеңі адамгершілік-имандылық көзқарас қуатын танытады. Әкім болған кезінде ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болған пенденің іс-әрекеттері де, оны қоршаған қоғамдық-әлеуметтік ортаның құбылмалы сипаты да әлеуметтік-тұрмыстық сатира бояуларымен бейнеленген.

Төрт бөліктен тұратын осы оқиғалы өлеңде бір жылы құрғақшылық болып, егін шықпай шаруашылық шығынға батып, әкім орнынан алынып, ақыры ол ешкімге керексіз, сүйкімсіз ең елеусіз адамға айналады («Күні кеше болған жігіт тірі аңыз жылы сөзге зәру бүгін бір ауыз»). Өлеңдегі авторлық көркемдік түйін – адамдардың бір-біріне кешірімді болуын тілеу.

Жүмекен поэзиясындағы сыншыл реалистік сарын аясында тіршілік қозғалысындағы осындай пенделік ұсақтық кемшілік атаулының бәрі де сыналады. Ал, кейбір, өлеңдерінің тұтас құрылысының сатиралық-юморлық сипаты да айрықша әсермен байқалады.

Жүмекен – хакім Абайдың «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» көзқарасын ұстанған гуманист ақын. Ақын әлеуметтік-философиялық сарынды шығармаларында Жер планетасындағы барлық мемлекеттерге, халықтарға ортақ баянды бейбітшілік, татулық, достық, ауызбіршілік, береке ұлағатын жырлайды.

Ақынның «Москва сапары» циклы («Қарулар палатасында», «Адам толқын», «Қыздар моласы», «Москвадағы Пушкин ескерткіші түбінде», т.б.) өлеңдерінде уақыт пен кеңістіктегі, бүкіл ғаламдағы адамдар мен қоршаған тіршілік қозғалыстарының барлығы да гуманизм ұлағатымен қуаттанған адамгершілік-имандылық ойлары сипатымен жырланған. Ақын жырларының бір қатары («Отырғам жоқ ұнатқаннан жыр етіп», «Нейтрон бейнесі», «Қару-жарақ хақында», «Маңдайын оқ тескен каска туралы», т.б.) адамзатты қырғынға ұшыратқан соғысқа қарсылық, қанішерлерді айыптау сарынымен жырланған.

Жүмекен шығармашылығындағы эпикалық жанрлар да поэтикалық ерекшеліктерімен даралана көрінеді. Ақынның поэмалары классикалық үрдіске сәйкес жырланған. Ақынның «Көзсіз батыр», «Қанды сүт», «Келін» атты поэмаларының поэтикалық мазмұн мен пішіні жүйесінде соғыс алапатының адамдардың жеке бастарына, отбасыларына, бүкіл адамзатқа жасаған қырсығы, зұлмат кесепаты жырланған. Қанды майдандардағы шайқастарда аяғынан, қолынан, көзінен айрылған мәңгілік мүгедектер тағдыры қаһармандық рух пен элегиялық мұң-шер тұтасуымен өрілген. «Көзсіз батыр» поэмасының басты кейіпкері Жанайдардың көркем бейнесі жаумен жағаласқан шайқаста көзі мен бір аяғынан («Бір соғыстың құны ғой екі көз бен бір аяқ») айрылған, бірақ өмірге құштарлық қуатымен темір күрекпен ағаш егіп, шалғымен көк қияқты жайпап, тіршілікке құштарлығын жоймаған, баласын өсіріп әскерге аттандырып, адамның аса қуатты жан иесі екендігін дәлелдеген қалпымен сомдалған.

«Қанды сүт» поэмасының да тақырыптық арқауы – қанқұйлы соғыстың зұлым келбетін бейнелеу, идеясы – адамзат ұрпақтарына ортақ Ана жүрегінің ұлылығын таныту. Поэманың басты кейіпкері, жас Ана – қазақ жігітіне тұрмысқа шыққан украин қызы Катя. Эпикалық туындыда партизандармен орманда жүрген сол қазақ жігіттің жары Катяның үйдегі екі ұлымен бірге басқыншы жаудың тергеуінен де, азаптауынан да қорықпай, мойымай, кеудесіне көк сүнгі кірсе де шынын айтпай қайсар рухпен өлгенін жырлау арқылы қаһарман – Ана ерлігі бейнеленген.

«Келін» поэмасы да соғыс тақырыбына арналған, идеясы – әулет отын өшірмейтін қазақ келінінің асыл тұлғасын таныту. Поэма кейіпкерлері Сұлтан атай мен Ұлла шешей жалғыз ұлы Айдарды үйлендіреді, бірақ кенет басталған соғысқа кеткен жігіт қаза болып, аяғы ауыр келін жесір қалады. Майданнан «Қара қағаз» келіп, шал мен кемпір, жас сәби жетім, келін жесір болды. Ақын қайғы-қасіретке көмілген халықтың көңілін («Көкірегін күйінумен күйдірді ел, ақ жүректі қара қайғы бомбалап») де, жетімдік пен жесірлік орнаған Сұлтан атайдың отбасының жағдайын реалистікпен суреттейді.

Поэманың сюжеттік-композициялық желісінде жалғзынан айрылған ата-ананың, жарынан айрылған келіншектің күйініш, өкініш, сағыныш, аңсау, торығу, төзу, т.б. – саналуан психологиялық хал-ахуалы романтикалық-элегиялық әуенге бөлене жырланған. Поэманың бас кейіпкері келінге ата мен енесі рұқсат берсе де, ешқайда кетпеген, ата-енесі қайтыс болса да осы ошақтың отын сөндірмеген, жалғыз ұлды оқытқан Отанасы – Қазақ Келінінің ғажайып бейнесі мен дидарласамыз.

«Қыран қия» поэмасына да соғыс тақырыбы негізгі желі етіп алынып, басты кейіпкерлері етіп адамзат тарихының дара тұлғаларын (Гете, Пушкин, Цицерон, Бауыржан Момышұлы, Александр Матросов, Мәншүк, Әлия, т.б.) тектілік үндестіктері тұрғысынан сабақтастыра жырлайды. Балаларына тек ғана тектілердің, дара тұлғалардың есімдерін қойғысы келетін, ұрпақтардың кесек мінезді, ер көңілді, мәрт мінезді батыр да, дана шешен де, ақын да, әнші де, т.б. саналуан жақсы қасиеттер иелері болуын аңсаған халық көңілінің көркемдік-эстетикалық ойлау дүниетаным кеңістігін сүйсіне, тебірене толғайды:

*Мен халқымды мақтан етем қашаннан;
Көсемдігі – тіл мен жақтан жасалған,
есерлігі – ерліктерден жасалған,
қыңырлығы – қайырымнан жасалған
бар ұрлығы – барымтадан бас алған,
көңілімен көл-көсір,
батагөйі – Бұқарларымен қосып,
Құрманғазы, Біржандарымен қосып
мен – халқымды мақтан етем, қашаннан!
Ұлдарының бірі – күйші,
өр бірі,*

*өр келеді ерлік түгіл қорлығы.
Қызын – Күләш атаған ерлігі,
ұлын – Бауыржан атаса ерлігі.
соның бәрі денсаулығы халықтың,
үміті мен дәмесінің зорлығы!
Көкейлерге құпия үміт мол бұққан,
Қасымы көп сондықтан,
Жамбылы көп сондықтан.
... Бір Бауыржан атқа мінді енді ептеп,
бір Бауыржан барады әне еңбектеп.
Бір Бауыржан тракторын жүр айдап,
бір Бауыржан қой айдап жүр құрайлап.
... О, аналар, тектілерді төкпектет,
өссін, өссін Бауыржандар көп-көп-көп!
Кім біледі, шығар бәлкім ісімен
бір Бауыржан-Бауыржандар ішінен,
ал әзірше Момышұлы біреу-ақ! (7, 254-255)*

«Жаңғырық» поэмасының идеялық-композициялық желісіндегі негізгі кейіпкерлер – Исатай мен Махамбет. Эпикалық шығарманың құрылысындағы бұлардың есімдері аталмайды, бірақ солардай дара, дана тұлғалардың адамзат тарихында ығи қараулықтың, қызғаншақтықтың, өзімшілдіктің, опасыздықтың құрбандары болып келе жатқан трагедиялы тағдыр жолдары романтикалық элегия сарынымен өрнектелген. Ауылын, аймағын, халқын отаршылдықтан, озбырлардан азат еткісі келген қазақтың көсем батыр, би-шешені мен дана ақын-қайраткері – тарихтағы тектес арыстар тағдырларымен сабақтас назарға алынған. Поэманың басты кейіпкері Батыр – Ақынның өзін өтірік елпілдеп қарсы алып үйіне кіргізген адамға алданғаны («Секемсіздік – ерлердің сол баяғы соры да, түсті қыран топастың торғай аулар торына») да тарихи шындықпен бейнеленген. Қару-жарақсыз алаңсыз отырған Батыр-Ақынға қапыда бас салған тоғыз адамның әрекетіне де ақын жақсылыққа жаны қас жауыздық келбетін айқындайтын тіршілік философиясы тұрғысынан баға береді. Поэманың түйіні – тарихтағы дара туған даналарды тоғышарлардан, опасыздардан, жарамсақтардан, жалдаптардан қорғауды қазіргі және болашақтағы ұрпақтарға ұқтыру, міндеттеу.

Ақынның «Тамыр мен жапырақ» («Табиғат дастаны») поэмасы – ғарыштық-ғаламдық кеңістіктегі табиғат ұғымы аясына кіретін заттар мен құбылыстар сабақтастығын, үндестігін, өзгешеліктерін, қайшылықтарын, т.б. – бәрін де поэтикалық мағыналар жүйесімен жырлаған эпикалық-философиялық туынды. Ақын поэзиясындағы туындыларына тән ортақ поэтикалық сипат – лирикалық және эпикалық жанрлар тұтастығының мол сақталатындығы. Жүмекен поэзиясындағы жанрлық жүйе Ахмет Байтұрсынұовтың «Әдебиет танытқышындағы» қазақ өлеңінің поэтикалық табиғатына сәйкес түрлерге (сап толғау, марқайыс толғау, намыс толғау, намыстаныс толғау, сұқтаньыс толғау, ойламалдау, сөгіс толғау, күліс толғау) сәйкес жырланғанын аңғарамыз. Бұл – адамның жан ділі мен қоршаған табиғатты, жаратылыс әлемін тұтастандыра, сабақтастыра жырлауға негіз болатын – философиялық-психологиялық сарын болмысының сипаты.

Біз саралап отырған сөз арқауындағы туындылардың басым бөлігі эпикалық сюжеттер мен лирикалық толғаныстар тұтастығымен жырланған. Ал, «Тамыр мен жапырақ» («Табиғат дастаны») поэмасы да адам тағдырын тіршіліктегі үндес нәрселермен баламалап жырлаудың көркем үлгісі. Поэмадағы философиялық көркемдік ойлау жинақтауымен бейнеленген заттар (тау, тас, дауыл, самал жел, ағаш, жапырақ, тамыр, топырақ, гүл-бұта, т.б.) мен адамдар тағдырларының баламалануы арқылы ақын адамгершілік-имандылық дүниетанымының мәңгілік салтанат құратынын дәлелдейді. Табиғаттағы дүлей дауылдарда тас-талқын болған ағаштарды, олардың бұтақтарынан қаңғалақтаған ұшқан жапырақтарды, бірақ соған мызғымаған тамырлар мен сол құбылыспен үндес адамдар тағдырларын егіздей баламалау арқылы ақын қарама-қайшылықтардың күресі мен бірлігі, себеп пен салдар, тарихтағы жеке тұлға, халықтың қаһары, ұрпақтар жалғастығы, т.б. әлеуметтік мәнді тарихи-философиялық тұжырымдар, бағалаулар жасайды.

Ақынның осы философиялық поэмасында планетадағы бүкіл дүниені, адамзат ұрпақтарын сабақтасқан егіз ұғымдармен баламалап бейнелеуі («Тек көп тамыр таратады-ау адам қан, ал қан да – сол тамырдан таралған, күллі дүние – жалғыз-ақ түп алма-ағаш») де көркем шындықпен бейнелеу кестелерімен жырланған. Ақын шығармаларының барлығы да философиялық ойшылдық тереңдіктерімен баурайды. Қазіргі заманғы әдебиеттану қисыны бойынша: «Өлең рухынан әлемге, өмірге, адам тағдырына деген лирикалық көзқарастың көрініс табуы, жан толқынысынан хабар беретін лирикалық үн естіліп, болмыс мәнін, шындық елесін іздеген, мәңгілік сауалдарды өзінше қабылдап, өзінше жауап қайтаруға тырысқан лирикалық «Меннің» айқын сезілуі – философиялық лирикаға хас айрықша нышандар ретінде танылады» (8, 351). Философиялық поэзияның лирикалық және эпикалық үлгілерінде де автордың жеке адам мен бүкіл адамзат ұрпақтарының тағдырын ғарыштық кеңістіктегі өзара үндес немесе мүлде қайшылықты құбылыстар, қасиеттер жүйесімен сабақтастыра жырлайтыны мәлім. Ежелгі замандардан бері ғасырлар бойы осындай кешенді ойшылдық сарынмен жырланып келе жатқан әлем әдебиетіндегі классикалық мұралардағы философиялық-поэтикалық кешенді бейнелеулермен жырлау үрдісін дарынды ақын Жүмекен Нәжімеденовтің игергенін анық көреміз. Сондықтан да, ақынның поэзиясындағы туындылардың барлығы да әдеби

тектің эпикалық, лирикалық, драмалық жанрлары сипаттарының тоғыса тұтасқан поэтикалық табиғатын байқатады. Яғни, Жүмекен поэзиясы – даналық толғаныстары тұтасқан поэтикалық көркем кестелер көрінісі. Ақынның шығармаларындағы теңеу, айқындау, құбылту мен айшықтау аясындағы кейіптеу, меззеу, психологиялық егіздеу, т.б. үлгілерден бейнелілік өрнектері де ойшыл, суреткер ақын даналығын дәлелдейді. Мысалы: «Жомарт халық ұлы едім мен – жарқын жан», «Жетті, міне, жігіт-самал албыртып, бойжеткен-гүл бала қалды ұялшақ», «Тыныстармын аспан бұлтын жамылып, Ай астында ақ бұлақ боп сылдырап», «Айлы түнгі Алатаудай томсарып», «Қып-қызыл күм-иегіндей бір жылауық кемпірдің», «Бұрыл бұлтты жыртып өтті найзағайдың жарқылы», «Ұсап кетті қалың найза көкбуырыл бір тасқынға», «Жұдырықтай түйілді ауыл, түйілді кек шемен болып, көтерілді құйын-дауыл, көтерілді ел өлең болып», «Барлық дала – бір домбыра, мезгіл қолы шебер шертті», «Үміт, күдік – екі төбет екеуі, ... екі төбет ортасында бір кесек ет – жүрегім», «Жарқ-жүрк етіп жарықтың айбалтасы қараңғының қабырғасын сөгеді», «Жан бір – бөлме, көңіл – есік қағып кір», «Сенім-шамын қоям ылғи бұқтырып», «Амал қанша, ұясынан кей қаздың жаман шірік сауысқан мен қарға ұшты», «Уақыт – қашықтық деп қалам ұғып, сол қашықтық – жана ой, жана білім», «Күдік деген Сауысқан, ал сауысқан қай жерінде жара бар – соған қонар», «Әкім болсаң – әділ жол бар, ал баста, әкім болсаң – желкенде тұр алдаспан», «Қармағымды ой қапты – қалтқымды батырып», «Мен – іңірдің желімін қоңыр бұлтын шұбыртқан», «Ақылдыға қайғы алдырсам деп едім, ақымақты ойландырсам деп едім», «Токсан, жетпіс, сексен, жүз де – кәрі, рас, бірақ, бірақ ... өлу үшін – бәрі жас!», «Мәңгі тозбас сезімге – тозбайтұғын зат шыдар. – Ең тұрақты махаббат, бәлкім, табиғат шығар», «Сүю үшін еменді – туу керек емен боп», «Саусағымен ауаның, қара бұлтты ақ шыңға байлап қойып сауамын!», «Жалқы жігіт байлау болса – ол да ерсі, жалғыз жілік майлау болса – ол да ерсі», «Момышұлы қанын төгіп ел үшін тас-тағдырдан тартып алды жеңісін», «Сен – шың болсаң, халық дана – кең дала», «Өзен болсаң, халық – қияр теңізді, қанша бұрқап аққаныңмен долдана», «Тегім менің – топырағым деп біліп, күш көрсетсе жігіт – міне, тектілік», «Қайратсызға – қалтырау да бір мектеп», «Кей жігіттің бидай сын-ды болмысы, суға тойса – бөртіп шыға келетін», «Қасқыр болып шабу үшін емес тек, қасқыр болу – қорғанулар үшін де керек екен, керек екен қасқырлар», «Ағаш сынды халық та жапырағын тастап, түлеп отырар: күретамыр – халық бірақ қалды аман», т.б.

Жүмекен – халық даналығының көркем шындықпен жинақталған қазынасын өзіндік дара өрнекпен жырлаған ойшыл ақын. Уақыт пен кеңістіктегі адамзат ұрпақтарына тән қарама-қайшылықтардың тоқталмайтын күресі мен ажырамайтын бірлігін философиялық поэзияға тән мазмұны мен пішін жүйесі поэтикасының күрделі, кешенді, көп үнді, егізделген, тоғыса тұтасқан өрнектерімен жырлаған ақын мұрасы – даналық поэзиясы сипатымен миллиондаған оқырмандарының көңілдерінен мәңгілік орын алды.

Туған халқына, байтақ Қазақстанына арнаған перзенттік махаббатын, азаматтық-қайраткерлік қызметін көркемдік сипаты құнды шығармаларымен жасаған ақын ғасырлар бойы қалыптасқан қазақтың халық тілінің поэтикалық қолданылу мүмкіндіктерін тереңдете дамытты. Ақынның поэзиясындағы қазақтың байырғы және кейінгі заманғы ауызша және жазбаша лексикалық қорындағы сөздер мен сөз тіркестерінің философиялық-психологиялық алуан мағыналы реңктерімен қолданылуы да халықтың тілдік қорының байлығын танытады. Ойшыл ақынның «Ана тілі туралы сөз» деген диалог-өлеңі қазақ ұлтының әлем өркениеті тарихында мәңгілік сақталатынының кепілі тілі екендігін ұлттық-отаншылдық сеніммен, ұрпақтарға аманат ұлағатымен жырланған.

Қорытынды. Әлем өркениетіндегі классикалық поэзия үрдісімен сарындас шығармалар жазған ақынның әдеби мұрасы – біздің тәуелсіз Қазақстанның қазіргі және болашақ ұрпақтарының рухани құндылықтары қатарынан орын алатын, мәңгі жасайтын қазына. Отбасын, балаларын, қазақ ұлтын, бүкіл планета халықтарын, ғаламдық-ғарыштық кеңістікті құрайтын өткен мен бүгінгі және болашақты табиғат құбылыстарымен, қозғалыстарымен біртұтас бірлік жағдайында жырлаған («Ой түбінен ойнап туған жырменен тыныш таппай – тірі болып жүр денем») ақынның поэзиясы – әлемдік классикалық мұралар қатарында бағалануға лайықты. Ақын «Бес бұтақ» атты өлеңінен өзінің отбасындағы бес перзентіне арналған әкелік махаббаты мен жер бетіндегі бүкіл адамзатты сүйген азаматтық-гуманистік сезім тұтасуын оқимыз. Өз ұлты мен әлемдегі барлық халықтардың, бүкіл тіршіліктің үйлесімін, өсіп-өркендеуін көркем шындық бейнелеулерімен жырлаған ойшыл ақын Жүмекен поэзиясы сөз өнерінің ұрпақтар жаназығы екендігін дәлелдейді. XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап осы кезеңге дейінгі жарты ғасыр бойы шығармалары байтақ елімізді ұлттық-отаншылдық асқақ рух қуатымен баурап келе жатқан ақын Жүмекеннің өлеңдері мен поэмалары миллиондаған оқырмандарының, ақынды сүйген халық махаббатына бөленіп мәңгілік рухани қазына болып бағаланады.

Халық махаббатына ие болған ақын мұрасының – Қазақстан Республикасының әлем өркениетіндегі асқақ мәртебесін биіктете түсетіні ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мәдени-философиялық энциклопедия / Құраст. Т.Фабитов, А.Құлсариева, Ә.Әлімжанова және т.б. – Алматы: Раритет, 2007. – 336 б. - кітап

2 Қабдолов З. Сөз өнері: Оқулық-монография. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2014. – 496 б. – монография

3 Қазақстан жазушылары: Анықтамалық. – Алматы: «Әдебиет» баспа үйі, 2019. – 600 б. – анықтамалық

4 Тебегенов Т.С. Әлем әдебиеті (XIX-XX ғасырлар): Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқулық-хрестоматия. 2-кітап: Еуропа, Америка құрлықтарының әдебиеттері - Қарағанды: «Ақнұр баспасы», 2016. - 344 б.

5 Тебегенов Т.С. Абайтану ұлағаты: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ «Ұлағат» баспасы, 2013. – 204 б. - кітап

6 Нәжімеденов Ж. Менің Қазақстаным: Өлеңдер мен дастандар. – Алматы: Атамұра, 2008. – 368 б. - кітап

7 Нәжімеденов Ж. Ұрпағым, саған айтамын: Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Жазушы, 1988. – 312 б. - кітап

8 Әдебиеттану. Терминдерінің сөздігі / Құрастырушылар: З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б. - кітап.

References:

1. Mädeni-filosofialyq ensiklopedia / Qūrast. T.Ğabitov, A.Qūlsarieva, Ä.Älimjanova jäne t.b. – Алматы: Raritet, 2007. – 336 b. - кітап
2. Qabdolov Z. Söz öneri: Oqulyq-monografia. – Алматы: «Ölke» baspasy, 2014. – 496 b. –monografia
3. Qazaqstan jazuşylary: Anyqtamalyq. – Алматы: «Ädebiet» baspa üii, 2019. – 600 b. – anyqtamalyq.
4. Tebegenov T.S. Älem ädebieti (HИH-HИ ġasyrlar): Joġary oqu oryndary studentterine arnalġan oqulyq-hrestomatia. 2-kitap: Europa, Amerika qūrlыqtarynyñ ädebietteri - Qaraġandy: «Aqnūr baspasy», 2016. - 344 b.
5. Tebegenov T.S. Abaitanu ūlaġaty: Joġary oqu oryndaryna arnalġan oqu qūraly. – Алматы: Abai atyndaġy QazŪPU «Ūlaġat» baspasy, 2013. – 204 b.- кітап
6. Näjimedenov J. Meniñ Qazaqstanym: Öleñder men dastandar. – Алматы: Atamūra, 2008. – 368 b. - кітап
7. Näjimedenov J. Ūrpaġym, saġan aitamyn: Öleñder men poemalar. – Алматы: Jazuşy, 1988. – 312 b.- кітап
8. Ädebiettanu. Terminderiniñ sözdigi / Qūrastyruşylar: Z.Ahmetov, T.Şañbaev. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 b.- кітап.

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.71>

Тоқшылыкова Г.Б.,¹ Каримова Г.С.,² Тутбаева Ж.А.³

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

*²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

*³Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан*

**КОБО АБЭ РОМАНДАРЫНДАҒЫ ИНТЕРТЕКСТУАЛДЫЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ
БАЙЛАНЫСЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ**

Аңдатпа

Мақалада әлем әдебиетіндегі әдеби құбылыс – постмодернизм әдебиетінің негізгі белгісінен саналатын «интертекстуалдылық» элементтерінің байланысы мен қызметі Кобо Абэ романдары негізінде анықталды. Жапон постмодернистік әдебиетінің көрнекті өкілі Кобо Абэнің қазақ тіліне аударылған «Құм құрсауындағы әйел», «Бөтен бет» романдарына интертекстуалдылық байланыстар аспектісіне талдау жасалды. Автордың аталған романдарындағы интертекстуалдылық элементтер: аллюзия, цитация, афоризм, пародия және олардың байланысы мен қызметі нақтылы мысалдар негізінде дәлелденді. Постмодернизм әдебиетінде интертекстуалдылық басты орынға шығады: мәтіндер арасында байланыс бар, олардың кез-келгені әлем әдебиеті контекстінде көрініс табады. Интертекстуалдылық басқа әдеби туындыға сілтеме бола алады, онымен салыстыруға болады, стилін алуға болады. Жазушының ежелгі даналар сөздеріне, сопылық ілім өкілдеріне, діни мазмұндағы кітаптарға, батыстық философияға, публицистикалық материалдарға, ғылыми-танымдық мақалаларға сілтеме жасап, келтірген үзінділері анықталды. Бұл Кобо Абэ шығармашылығының постмодернистік эстетикаға толыққанды жауап беретін шығармалар екендігін дәлелдейді. Кобо Абэ романдары постмодернистік еркіндікті, жаңашыл эстетиканы пайдаланып, бүгінгі әлеуметтік мәселелер мен қоғамдық тенденцияларға терең бойлай алған, интеллектуалдық дәрежесімен әлем әдебиетінің бір бөлшегіне айналғаны нақтыланды.

Түйін сөздер: интертекстуалдылық, түпмәтін, аллюзия, цитата, реминисценция

Tokshylykova G.,¹ Karimova G.,² Tutbaeva Zh.³

*¹Kazakh national pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

*²Kazakh national women's pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

*³Abylai Khan Kazakh University of international relations and world languages
Almaty, Kazakhstan*

CONNECTION AND FUNCTION OF INTERTEXTUALITY ELEMENTS IN KOBO ABE'S NOVELS